

נותן טעם לפגם (א)

עולם התערובות

לאחר שהבחנו בין אכילת איסור פגום לאכילת תערובת שבה מעורב איסור פגום, נדון בנושא העיקרי של שיעורנו – תערובות. ראשית, נגדיר כמה מושגים חשובים:

בעולם התערובות יש לבחון כל מאכל בשתי בחינות: ממשות האיסור - כאשר גוף האיסור קיים; טעם האיסור - כאשר האיסור נמוח והוא הפריש את טעמו לאוכל או לכלי.

את התערובות ניתן לסווג לשני סוגים: יבש ביבש לח בלח. בתערובות יבש ביבש לאחר הערבוב ממשות האיסור נשארת בעינה ואינה נימוחת, כך שבכדי לבטל את האיסור יש לבדוק האם קיים רוב להיתר בתבשיל. בתערובות לח בלח מקור האיסור נימוח בתוך התערובות ולא ניתן להוציאו מן התבשיל, ולכן המעקב אחריו יעשה באמצעות זיהוי הטעם שהוא נתן בתבשיל.

תערובות לח בלח מחולקות גם הן לשתיים: תערובות מין במינו – תערובות בהן האיסור והמותר הינם מאותו מין¹. ותערובות מין בשאינו מינו בהן הטעמים הם במגמה שונה. ההבדל בין התערובות הללו משפיע על דרך זיהוי האיסור: בדיקה אובייקטיבית 'ביטול ב' 60', או לחילופין בדיקה סובייקטיבית - נתינת התערובות לטעימה אצל טבח גוי 'קפילא ארמא'.

בתערובות מין במינו מאחר שלא ניתן להפריד בין הטעמים, ההיתר לתערובות יהיה רק במקרה של נתינת טעם לפגם או לחילופין בנ"ט בר נ"ט². נעיר כי הדין של נותן טעם לפגם שייך גם בתערובות מין בשאינו מינו, ובעצם ניתן לומר כי כאשר אנו מכריזים על טעם מסוים כפגום אנו אומרים שאין מעבר טעם וממילא האיסור לא פשט בתערובות.

סוגי הפגמות

בבואנו לדון בדין נותן טעם לפגם עלינו להבחין בין שלושה מינים של דברים פוגמים:

(א) פגום מעקרו - דברים מאוסים שנפלו לדבר היתר, לדוגמה בלילת עוגה שנפל לתוכה נחיל נמלים שלאחר ערבוב נימוחו בה.

(ב) דבר משובח שנפגם - נבלה שהסריחה, לדוגמה נבלת חתולה שנפלה לתוך סיר בישול מוסדי.

(ג) דבר משובח בפני עצמו אלא שחיבורו עם ההיתר פוגם בטעם. לדוגמה - חומץ מענבי ערלה שנפל לתוך סופלה שוקולד.

פתיחה

בשיעורים הקודמים התחלנו לעסוק דיני איסור והיתר. במסגרת זאת, הזכרנו את הדין האומר כי כאשר מאכל נותן טעם לפגם בתערובת הוא איננו אוסר.

בשיעור זה נתמקד בדין נותן טעם לפגם (נטל"פ), ונעסוק בצידו העיוני של הדין בעז"ה בשיעור הבא נעסוק בהשלכות ההלכתיות לדין זה על תעשיית המזון המודרני.

אכילת איסור פגום

בטרם נעסוק בפרטי דין נטל"פ יש להקדים הקדמה חשובה. עיקר עניינו של דין נטל"פ הינו כאשר האיסור נאכל בתערובות היתר. אין מדובר על דינו של איסור שנפגם טעמו, ומעמדו של איסור זה נידון במסגרת הלכות אכילת איסור שלא כדרך הנאתו.

על דינו של איסור שנפגם טעמו, כתב הרמב"ם:

"כיצד הרי שהמחה את החלב וגמעו כשהוא חם עד שנכוה גרונו ממנו או שאכל חלב חי, או שעירב דברים מרים כגון ראש ולענה לתוך יין נסך או לתוך קדרה של נבלה ואכלן כשהן מרין, או שאכל אוכל האסור אחר שהסריח והבאיש ובטל מאוכל אדם הרי זה פטור, ואם עירב דבר מר בתוך קדרה של בשר בחלב או ביין כלאי הכרם ואכלו חייב" (הל' מאכלות אסורות פ"ד הלכה יא).

ישנם אחרונים (הפ"ח י"ד קג ס"א) שהבינו כי האיסור מדברי סופרים עליו מדבר הרמב"ם אינו משום מאכלות אסורות, אלא משום 'בל תשקצו'. לשיטת הפ"ח כאשר טעמו של האיסור נפגם בטל מהחפצא שם איסור האכילה המקורי שלו, והוא נאסר משום 'בל תשקצו'. בנוסף, לדעתו דברי הרמב"ם אמורים דווקא באיסורי האכילה שאינם מאוסים מעיקרם כדוגמת: חזיר, בת יענה. אולם בשקצים ורמשים מהם בדלים אנשים גם ללא איסור תורה, גם אם טעמם יהיה פגום הם ישארו באיסורם, שכן התורה הגדירה את איסורה האכילה שלהם באופן כזה שגם דבר המאוס ייאסר.

החילוק שעושה הפ"ח בין מאכלות אסורות המאוסות מעיקרן, לסתם מאכלות אסורות, מלמדנו כי לשיטתו התורה וחכמים לא החילו שם 'מאכלות אסורות' על בשר משובח שנפגם טעמו. ברם ניתן להבין, וכך הבין גם בעל המנחת כהן, (שער התערובות חלק ראשון פרק ט) כי שם מאכלות אסורות חל גם על בשר משובח שטעמו נפגם, אלא שאכילתו אינה נחשבת אכילת איסור משום הליקוי במעשה האכילה שבו.

מחלוקתם של האחרונים האם חל שם איסור על מאכל פגום מציבה בפנינו שאלה גדולה באופי דינו של היתר נטל"פ. האם מדובר בהיתר בחפצא או היתר לגברא. כלומר, האם האיסור כבר אינו ממש איסור או שמא המאכל נותר באיסורו אולם כלפי האדם אין הדבר נחשב לאכילה. לדעת הפ"ח מדובר בהיתר בחפצא שכן היתר נטל"פ כוון לאיסורים שטעם משובח והוא נפגם, אולם נראה שניתן להבין גם אחרת.

1 הפוסקים נחלקו כיצד מזוהה המגמה בתר שמא או בתר טעמא ועיין ברמ"א י"ד צח ובש"ך החולק. להרחבה בנושא זה עיין בשיעורנו בנושא מין במינו (beshiv218).

2 נותן טעם בנותן טעם, שעליו נייחד שיעור א"ה הזדמנות אחרת.

דבר משובח שפגם

מקור דין נותן טעם לפגם נתון במחלוקת תנאים:

"אחד נותן טעם לשבח ואחד נותן טעם לפגם זה וזה אסור דברי ר' מאיר. ר' שמעון אומר לשבח אסור, לפגם מותר כגון החומץ שנפל לגריסין"

(תוספתא תרומות פ"ח).

התוספתא עוסקת בתרומה שנפלה לתוך חולין, ועתה לא ניתן לאכול את התערובת מחשש אכילת תרומה. לדעת רבי מאיר לא משנה מה איכות הטעם שהכניסה התרומה לתוך החולין, בכל מקרה התערובות אסורה. ר"ש מתיר במקרה שהיא נתנה טעם פגום, ומביא דוגמה לדבר חומץ שנפל לתוך גריסין. מהו בדיוק המצב של נותן טעם לפגם עליו מדבר ר' שמעון? בשאלה זו עסק ריש לקיש בגמרא:

"אמר ריש לקיש: נותן טעם לפגם שאמרו, לא שיאמרו: קדירה זו חסירה מלח, יתירה מלח, חסירה תבלין, יתירה תבלין, אלא כל שאין חסירה כלום ואינה נאכלת מפני זה.

ואיכא דאמרי, אמר ריש לקיש: נותן טעם לפגם שאמרו, אין אומרים: קדירה זו חסירה מלח, יתירה מלח, חסירה תבלין, יתירה תבלין, אלא השתא מיהא הא פגמה" (ע"ז סז).

דברי ריש לקיש "לא שיאמרו קדירה זו חסירה מלח, יתירה מלח, חסירה תבלין, יתירה תבלין" התפרשו ע"י האמוראים בשני אופנים:

- פגימה בתהליך: כל טעם אשר פוגם בתהליך הבישול נקרא טעם פוגם.

- פגימה בתוצאה: רק טעם אשר פגם בתבשיל באופן בלתי הפיך נחשב טעם פגום.

הנפק"מ בין שני הסברים היא במקרה שנפל טעם אשר ניתן לתקנו, לדוגמה אם נפל חומץ לא כשר לתוך סופלה שוקולד. כעת טעם הסופלה הוא כטעם הקישון, אולם בתוספת כמויות נכבדות של שמנת ניתן יהיה להצילו. ע"פ ההבנה הראשונה בר"ל 'פגימה בתהליך' הסופלה מותר, אולם ע"פ הבנה השנייה הסופלה אסור.

הגמרא (שם) נותנת מקורות מן הפסוקים למחלוקת ר"מ ור"ש בתוספתא האם נותן טעם לפגם אסור או מותר:

"מ"ט דר"מ? גמר מגיעולי עובדי כוכבים, גיעולי עובדי כוכבים לאו נותן טעם לפגם הוא? ואסר רחמנא, ה"נ לא שנא... ור"ש מאי טעמא? דתניא: 'לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך' (דברים י"ד) - כל הראויה לגר קרויה נבילה, שאין ראויה לגר אינה קרויה נבלה".

ר"מ האוסר לומד מפרשת כלי מדין שם ציוותה התורה ללבן את כלי האוכל שנלקחו בשלל. מעיקר הדין נראה היה שלא היה צריך ללבן את הכלים האלו, שכן לאחר זמן טעם איסורי

אכילה שבקדרות נפגם³. מן העובדה שהתורה אסרתם עד לליבונם מוכח שנטל"פ אסור.

ר"ש המתיר לומד את הדברים מאיסור אכילת נבלה. לגבי נבלה נאמר שיש לתתה לגר. מכאן מדייק ר"ש שדווקא נבלה הראויה לאכילה היא בגדרי האיסור שכן התורה לא הייתה מצווה להביא אוכל סרוח לגר.

בהמשך הסוגיה שואלת הגמרא מה עושה ר"מ עם הלימוד של ר"ש, ומשיבה הגמרא שלימודו של ר"ש בא למעט לר"מ 'סרוחה מעיקרה'. כלומר גם לר"מ ישנם מצבים בהם האיסור כה פגום עד שיש להתירו. מחלוקתם היא דווקא כאשר הפגימה אינה טוטלית, אלא ניתן לאכול את הדבר אע"פ שטעמו נפגם לדוגמה חלב גמל שהחמיץ / חתיכת בשר חזיר שהסריחה.

לדעת ר"מ הלומד את איסור נטל"פ מנבלת הגר אנו למדים כי דווקא כאשר נפגע מהחפצא של איסור שם אוכל אז ניתן להתירו בנטל"פ. ברם ר"ש החולק בא להשמיענו כי גם אם לא נאמר שסר מאיסור האכילה 'שם אוכל' עדיין יהיה לו דין נטל"פ. וזאת משום שמאחר שטעמו נפגם שוב אין מעשה האכילה שלו נחשב מעשה אכילה.

היחס בין האיסור להתיר בתערובת פגומה

כפי שראינו ר"ש לומד מנבלת הגר כי פגימה מפקיעה את האיסור מן החתיכה. הלימוד מן נבלת הגר לכאורה תמוה, שכן כפי שהערנו בפתיחה לדברינו, דין נטל"פ עוסק בטעם ולא בממשות, ואילו הלימוד מנבלת הגר הוא ממשות ולא טעם. מכאן דייקו הראשונים כי בכל תערובת פגומה עלינו לחלק בין שני מצבים:

(א) מצב בו האיסור מועט. במקרה זה אנו רואים את האיסור כמפליט טעם, ובו התחדש כי בטעם פגום התערובת מותרת.

(ב) מצב בו האיסור מרובה על ההיתר, ואז האיסור נידון גם כממשות וגם כטעם. במקרה זה, בכדי להתיר את התערובת לא יהיה די בפגימה קלה אלא יש צורך בפגימה ההופכת את האיסור ללא אכיל.

על פי הסבר זה, הגמרא מביאה הוכחה לר"ש מנבלת הגר ללמדנו, כי פגימה גדולה יכולה לבטל שם איסור גם ממשות האיסור. לכן, בבואנו להתיר איסור עלינו לבדוק מה היחס בין האיסור להיתר.

הר"ן מחמיר אף יותר, ולדידו גם לנפח האיסור יש משמעות. כלומר, לדעתו במקרה שהאיסור מגדיל את נפח התבשיל בצורה נכרת לא די יהיה בפגימה קלה אלא יהיה צורך בפגימה גדולה. על מנת להבין את חילוקו של הר"ן בין פגימה קלה לפגימה גדולה, יש להבין כי פעולת הפגימה משפיעה בשני מישורים:

- פגימה קלה מפקיעה טעם של איסור מן התערובת שכן היא פוגמת במעשה האכילה.

3 ורק אם היו מבשלים בקדירה ברציפות היתר לאחר איסור הדבר היה נאסר.

"פגם זה אין צריך שיפגום לגמרי עד שיהא קץ לאכלו, אלא אפילו פוגם קצת אינו אוסר תערוכותו.

ויש מי שאומר דהיינו דוקא כשנתערב איסור מועט עם היתר מרובה, אבל איסור מרובה לתוך היתר מועט, ואפילו מחצה על מחצה, אין אומרים נותן טעם לפגם מותר, עד שיפגום לגמרי שאינו ראוי למאכל אדם. ואם אין שם ממשות של איסור, אלא טעמו בלבד, אפילו איסור מרובה והיתר מועט, מותר אם פוגם קצת. ויש מי שחוכך (פי' מקוה להחמיר, ואוסר) לומר שאם הגדיל האיסור מדתו של היתר עד שהוא משביח יותר כשאוכלו בגודל מדתו ממה שהוא פוגם בהפסד טעמו, אוסר, עד שיפסל מלאכול אדם" (שם סעיף ב).

השו"ע מביא את שיטות הראשונים שהבאנו לעיל כי יש לחלק בין שתי רמות הפגימה. כאשר בתערוכות האיסור רבה על ההיתר שוב אין מעמדו כממשות שבכדי לבטלה יש צורך בפגימה גדולה המוציאה אותו מכלל אכילה ופוגעת בחפצא של האיסור. אולם כאשר מדובר במיעוט איסור, די בפגימה קלה.

- לעומת זאת פגימה גדולה יכולה אף להפקיע של איסור מן הממשות.

למעשה גם בתערוכות בה יש רוב לאיסור, אם הוצאה ממשות האיסור מן התערוכות התערוכות תותר, וזאת משום שעתה יש בה רק טעם של איסור שכפי שכתבנו לעיל אינו אוסר שהוא פגום⁴.

שעת הפגימה

בהמשך הסוגיה מובאת מחלוקת אמוראים בהיקף מחלוקת ר"מ ור"ש. עולא ור' חגא נחלקו בשאלה האם פגימה צריכה להתרחש כבר בשעת כניסת האיסור לתערוכות או יכולה להתרחש גם לאחר זמן. לדעת ר' חגא אם האיסור החל את פגמתו לאחר זמן, לשיטת הכל התערוכות אסורה, אולם עולא סבור שבשאלה זו נחלקו התנאים.

הסוברים כי שעת כניסת האיסור לתערוכות אינה מעלה ולא מורידה מבינים, כי בסופו של דבר מבחן התוצאה הוא שקובע, ואם בשעת האכילה טעם התערוכות פגום אין האכילה נחשבת אכילת איסור. אולם, הסוברים כי שעת הכניסה לתערוכות היא הקובעת, מבינים כי איסור שנכנס להיתר כאשר הוא משובח מתפשט בו מיד ומחיל עליו שם של איסור.

רעיון דומה אנו מוצאים גם בהלכות טומאה וטהרה בה טומאה הנכנסת למקום טהור מתפשטת בכולה. במילים אחרות מחלוקת האמוראים שלפנינו היא מחלוקת כללית בתערוכות האם המבחינים להתפשטות האיסור הינם מבחינים מציאותיים או מבחינים הלכתיים. להלכה פסק השו"ע (י"ד סי' ק"ג סעיף ב) כרבי חגא שפגימה צריכה להיות משעת הנפילה לתערוכות.

להלכה

להלכה נפסק כר"ש שנותן טעם לפגם מותר:

"כל דבר שטעמו פגום, אינו אוסר תערוכותו. ואפילו אין טעמו פגום מחמת עצמו, שבפני עצמו הוא מוטעם ומשובח, אלא שפוגם תערוכותו, מותר. הגה: מיהו דברים החשובים בריה או כיוצא בה, אם אינן פגומים בעצמן אע"פ שפוגמין התבשיל, אינן בטלים אפילו באלף" (י"ד סי' ק"ג סעיף א).

בסעיף זה מחלק השו"ע בין שני סוגי פגימות: (א) פגימה הנוצרת ממפגש הטעמים של האיסור והיתר (ב) איסור פגום שנפל לתוך היתר. בשני המצבים פוסק השו"ע כי התערוכות מתותרות, אלא שהרמ"א מעיר כי אם הדבר האסור הוא ברייה, במקרה שאין הוא פגום מחמת עצמו קודם הכניסה לתערוכות, לא ניתן להתירו מאחר שהוא דבר חשוב, ובשעת הכניסה לתערוכות התפשט בה שם איסור שוב לא ניתן לבטלו.

בהמשך מביא השו"ע להלכה את שיטת הרשב"א והר"ן אודות היחס בין היתר לאיסור בתערוכות:

4 במפרשים מצאנו מספר הסברים מדוע טעם פגום אינו אוסר. שיטת הרשב"א: בטעם פגום לא התחדש דין טעם כעיקר. שיטת הר"ן: כאשר נכנס לאדם טעם פגום לתערוכות הוא מצטער על כך ואינו חפץ בו. מה שאין כן בממשות בה אע"פ שהדבר פגום בסופו של דבר האדם נהנה מתוספת הנפח ולאן אין הוא מבטלה בליבו.